

OSMANLILARIN KANDİYE KUŞATMASI SIRASINDA GIRİT ADASI'NDA KURDUKLARI TOPHANE (1666-1670)*

*Veysel GÖGER***

ÖZET

Osmanlıların Girit adasını fethi oldukça uzun bir süreç içinde gerçekleşmiş; 1645 yılında başlayan sefer 1669 yılının Eylül ayına kadar devam etmiştir. Adanın üç büyük kale-kentinden Hanya ve Resmo seferin ilk yıllarında ele geçirilmişken Kandiyе, ancak uzun bir kuşatma sonrası alınabilmiştir. Uzayan bu kuşatma sürecinde Osmanlı yönetiminin Kandiyе'yi alabilmek için muhasarayı her geçen gün güttükçe yoğunlaştırdığı görülmektedir. Lojistik desteğin ve asker sayısının artırılmasının yanında, barut ve top gibi malzemelerin de temini için adada yeni üretim tesisleri kurulmuştur.

Bu çalışmada Osmanlıların Kandiyе kuşatması sırasında kale karşısına yaptıkları tophane incelenmiştir. Tophane 1666 yılının Ekim ve Aralık ayları arasında, kalenin güneyinde kurulmuştur. 1666-1670 tarihleri arasında 31'i havan topu olmak üzere toplam 143 top ve 4 humbara dökülmüştür. Ayrıca ferman gereğince bir miktar daha humbara döküldüğü anlaşılmaktadır. Çoğunlukla büyük topların döküldüğü bu tophane, Kandiyе'nin fethinde kayda değer bir rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı İmparatorluğu, Girit'in fethi, Kandiyе kuşatması, Tophane.

GİRİŞ

Osmanlıların 1645 yılında giriştikleri Girit seferinin ilk yıllarında, adanın üç büyük kale kentinden ikisi olan Hanya ve Resmo fethedilmişti. Ancak Girit'in merkez şehri konumundaki Kandiyе Kalesi'ne karşı 1648 yılında başlattıkları kuşatma, 1669 senesinin Eylül ayına kadar sürecek oldukça meşakkatli bir savaş sürecine dönüşmüştür.

* Makalenin Geliş Tarihi: 02.09.2017 / Kabul tarihi: 06.11.2017.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / veyselgoger@yahoo.com.

Kandiye muhasarası devam ederken, Osmanlı savaş yönetiminin kaleyi ele geçirmek amacıyla her geçen süre kuşatmayı biraz daha yoğunlaştırma çabası ve bunun için aldığı tedbirler dikkat çekmektedir. Kandiye'nin kısa sürede alınamayacağını gören Osmanlılar, ilk olarak özellikle devletin kuruluş döneminde sıkça başvurdukları bir taktik olan havale kulelerine benzer şekilde¹, Kandiye'nin karşısına yeni bir kale inşa ettiler. 1650 yılında yapılan bu kale, Kale-i Cedid veya İnadiye Kalesi olarak adlandırılmaktadır². Bu kale sayesinde kış aylarında da Kandiye civarından ordunun bütünüyle çekilmesi önlendi. İkinci bir adım, uzayan kuşatma sebebiyle ihtiyacı daimi hale gelen savaş mühimmatını, nakliye problemlerinden olabildiğince kurtarıp kısa sürede temin edebilmek için, Girit adası ve yakın sahil kentlerinde üretim tesisleri kurmak ya da var olanları daha aktif hale getirmek oldu. Özellikle ateşli silahların vazgeçilmez ögesi olan baruta ihtiyaç had safhadaydı. Bunun için yeni yapılan İnadiye Kalesi'nde bir barut kârhânesi kuruldu. Muhasebe kayıtlarından tespit ettiğimiz bu barut kârhânesi, incelediğimiz kadarıyla konu ile ilgili literatürde mevcut olmayıp, ilk kez burada zikredilmektedir³. Aynı şekilde Hanya ile Eğriboz'daki baruthanelerin de bu ihtiyacı karşılamak amacıyla kurulmuş olabileceği öne sürülmüştür⁴. Ayrıca 1663-64 tarihinde inşa edilmiş olan Selanik Baruthanesi'nde ilk üretim 1666-67 yılında başladı⁵. Tam olarak ne zaman kurulduğu tespit edilemeyen İzmir Baruthanesi'nden de Kandiye muhasarasının son zamanlarında ciddi

¹ Kuruluş devrinde ateşli silahların olmaması yüzünden Osmanlılar, kaleleri genellikle uzun süre abluka altına alarak müdafilerin açlık ve susuzluktan teslim olmalarını beklemişlerdir. Bunun için de kale yakınına bir miktar askeri kuvvet yerleştirecekleri havale kuleleri inşa etmişlerdir (Veysel Göger, *16. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları (Strateji, Taktik, Kuşatma Aşamaları ve Teknolojisi)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 3-4).

² Elias Kolovos, "A Town For the Besiegers: Social Life and Marriagein Ottoman Candia Outside Candia (1650-1669)", *The Eastern Mediterranean Under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840 (Halcyon Days in Crete VI A Symposium Held in Rethymno 13-15 January 2006)*, ed. Antonis Anastasopoulos, Rethymno 2008, s. 104-105; Ersin Gülsoy, "Girit Seferi ve Sonrasındaki Politik Gelişmeler", *Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi*, ed. İdris Bostan-Salih Özbaran, İstanbul 2009, c. 1, s. 257.

³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BOA), Maliyeden Müdevver Defterler (=MAD), nr. 4026, s. 55, 60, 64, 69.

⁴ Gabor Agoston, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, çev. Tanju Akad, İstanbul 2006, s. 199.

⁵ Gabor Agoston, *a.g.e.*, s. 185.

seviyede istifade edildi⁶. Barutun yanında kale kuşatmalarında önemli bir rol üstlenen topun temini için de yeni bir çözüm üretildi. Kandiye'nin karşısına bir top kârhânesi inşa edildi ve getirilen malzemelerle burada çok sayıda top döküldü. Şu ana kadar konuyla ilgili yapılan çalışmalarda zikredilen tophane ya bahsedilmemekte ya da mevzuya sadece bir iki cümleyle değinildiği görülmektedir. Bu çalışmada Kandiye Kalesi karşısına bina edilen bu tophanenin; kurulduğu tarih, mevkii, burada dökülen toplar ve bunların çapları gibi hususlar ele alınacak ilave olarak Kandiye kuşatmasına katkısı değerlendirilecektir.

I- Kandiye Surları Karşısında Tophane İnşası

Girit seferi boyunca muharip orduya ilk kez 1666 yılında veziriazam rütbesinde bir komutan tayin edilerek Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa adaya gönderildi. Fazıl Ahmed Paşa 1666 yılının sonbaharında Hanya'ya ulaştı. Daha sonra bir grup askerle Ocak ayı başında Kandiye önlerine gelen veziriazam, buradaki mevcut orduyu ve kuşatma alanını denetleyerek ilkbaharda yapılacak büyük muhasaraya hazırlanmak için Hanya'ya geri döndü. Bazı kaynaklarda Fazıl Ahmed Paşa'nın Kandiye önüne keşif çalışmaları amacıyla geldiği sırada, kale yakınlarında bir tophane bina edilmesi için hazırlanan mahalli veya inşa edilen tophane binasını incelediği de ifade edilmektedir⁷. Böylece tophanenin yaklaşık olarak 1666 senesinin sonu ile 1667 yılının başı arasında yapılmaya başladığı veya inşasının tamamlandığı

⁶ Gabor Agoston, *a.g.e.*, s. 193.

⁷ Abubekir Sıddık Yücel, *Mühürdâr Hasan Ağa'nın Cevâhirü't-Tevârih'i*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1996, s. 311; Nuri Adıyeke, *Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1988, s. 7; Arslan Boyraz, *Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa Devrinde (1069-1080) Vukuatı Tarihi, Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2002, çalışmanın sayfa numaralarında sorun vardır. İlgili kısım için bk. vr. 38a; Nazire Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106 / 1654-7 Şubat 1695) (Tahlil ve Metin)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 438. Kandiye kuşatmasının son devresi (1667-1669) açısından burada zikredilen ve diğer bazı me hazırların kaynak değerlendirmesi için bk. Veysel Göger, "Taş Yasdanup Toprak Döşenenler: Kandiye Kuşatması Örneğinde Osmanlı Askerlerinin Metristeki Mücadele ve Yaşamı (1667-1669)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, yayınlanacak makale.

ortaya çıkmaktadır. Ancak konunun tam olarak açığa kavuşması arşiv kayıtlarıyla mümkün olmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki bir defterde⁸ şu başlıkta bir muhasebe kaydı tutulduğu görülmektedir: “*Kasro Kal'ası Mukâbelesinde Binâ Olunan Tophâne Furununun Masârıfı Muhâsebesidir*”. İlk bakışta anlaşılabilen *Kasro Kalesi* ifadesi muhasebe kaydı okunmaya devam edildiğinde netlik kazanmaktadır: “*İcmâl-i muhâsebe-i makbûzât ve mesârif-i furun-ı Tophâne-i Amire der-mukâbele-i Kal'a-i Kandiye der-cezîre-i Girid bi-mübâşeret-i Mustafa Paşa Mirimirân-ı Anatoli ber-müceb-i defter-i müfredât-ı müşârün-ileyh el vaki an-gurre-i R. Sene. 1077 ilâ 15 C. Sene 1077[Ekim 1666-13 Aralık 1666]*”⁹. Görüldüğü üzere Kandiye Kalesi, muhasebe kaydının ana başlığında Kasro Kalesi olarak zikredilmiştir. Kandiye kuşatmasının bu son devresinin müşahitlerinden biri olan Evliya Çelebi de *Seyahatname*'sinde muhasarayı anlatırken lisan-ı Rum'da buraya Kasro Kalesi denildiğini zikretmiş, bazı yerlerde kendisi de Kandiye için Kasro ifadesini kullanmıştır¹⁰. Ayrıca *Seyahatname*'nin diğer kısımları incelendiğinde kasro[kastro] ibaresinin Rumca kale anlamına geldiğini de açıklayan Evliya Çelebi¹¹, Mora yarımadasındaki Kasro olarak adlandırılan bir kaleyi anlatırken şu bilgileri de vermiştir: “*Be-kaol-i müverrihân-ı Rûm cezîre-i Girid'de olan Kasro kal'ası halkı Sultân Mansûr asrında bundan kaçıp Girid Kasrosun amâr etdikleri için ana dahi Kasro derler. Hudâ-yı Bîçûn anın dahi fethin müyesser ede, bi-hakkı evliyâ vü enbiyâ*”¹². Görüldüğü üzere en azından 17. asırda Osmanlıların, kale anlamına gelen Kasro'ya özel isim değeri

⁸ Konu incelenirken Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver Defterler arasında ayrı bir seri oluşturan *Kuyûd-ı Mühimmât Defterlerinden* yararlanılmıştır. Bu defterlerin mahiyeti ve kronolojik listesi için bk. İdris Bostan “Kuyûd-ı Mühimmât Defterlerinin Osmanlı Teşkilât Tarihi Bakımından Önemi”, *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri (30-31 Mayıs 1994)*, İstanbul 1995, s. 143-163.

⁹ BOA, MAD, nr. 3150, s. 114.

¹⁰ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 8. Kitap: *Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff, İstanbul 2003, s. 178-179, 218.

¹¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. VIII, s. 124.

¹² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. VIII, s. 169. Konuya dair yapılan çalışmalarda gerçekten de Evliya Çelebi'nin burada anlattıklarını doğrulayacak bilgiler mevcuttur. “*Adada 827 yılından itibaren başlayan Arap hâkimiyetine son veren Bizanslılar 6 Mart 961'de Kandiye'yi aldılar. Bu dönemde Bizanslılar Hendek yerine “büyük muhkem kale” anlamında Megalokastron veya Kastron adını kullanmaya başladılar*” (Ersin Gülsoy, “Kandiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 24, s. 303).

yükleyerek ve/veya var olan diğer adını kullanarak Kandiye Kalesi'ne Kasro Kalesi de dedikleri kayda değer bir ihtimal olarak ortaya çıkmaktadır¹³. Bu Kandiye Kalesi karşısındaki Osmanlı tophanesinin de yukarıda zikredilen muhasebe kaydının işaret ettiği üzere, 1666 yılının Ekim ayı ile 13 Aralık tarihleri arasında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Böylece Fazıl Ahmed Paşa'nın Kandiye önüne geldiği sırada tophanenin yapılmış olduğu ve onun bina edilmiş tophaneyi görmeye gittiği ortaya çıkmakta; bu sayede, bazı kroniklerde geçen değişik rivayet ve yanıltıcı bilgiler de düzeltilmiş olmaktadır.

Muhasebe kaydı detaylıca ele alındığında tophanenin kurulması için beş kalem masraf yapıldığı tespit edilmektedir. Bunlar şöyle özetlenebilir: 1. Tımar ehli, yeniçeri neccarları, marangozlar, taş kesiciler, sakalar, Başmimar Şamlıoğlu ve diğer bazı kişilere 75.258 akçe ücret ödenmiştir. 2. Topçulara verilen inamlar ile kiremit, mühimmat, gırbal (kalbur), kerpiç, sirke gibi bazı malzemeler ve sakaların atlarına 34.860 akçe ücret ödenmiştir. 3. Top kârhânesi için alınan 13.180 adet tahtaya tanesi 3 akçeden 39.540 akçe ücret ödenmiştir. 4. İhtiyaç duyulan tuğlalar için 4.500 akçe ödenmiştir ki bunun 2.400 akçelik kısmı yarım, 2.100 akçelik kısmı ise bütün tuğlalar içindir. 5. Dökücülere, taş kesicilere, demircilere, neccarlara, ırgatlara, mimarlara, sakalara ve bazı başka kişi ve giderlere 36.884 akçe ödenmiştir. Toplamda yapılan masraflar 191.042 akçe tutmuştur. Bu masraflar Girit adasının defterdarı Mehmed Paşa eliyle 232.000 akçelik varlıktan karşılanmış geriye 40.958 akçe kalmıştır. Ayrıca tüm bu tophane fırınının yapımı Anadolu Beylerbeyi Mustafa Paşa uhdesinde gerçekleşmiştir¹⁴.

Tophanenin yapım tarihi ve harcanan masrafları tespit ettikten sonra, tophanenin nerede kurulduğu sorusu akla gelmektedir. Bazı kaynaklar Kandiye kuşatması sırasında tophaneye atıf yaparken onun İnadiye Kalesi'nde

¹³ Burada ifade edilenlerin yanında Kandiye ve Kasro'nun iki ayrı kale olarak zikredilmiş olabileceklere de düşünülebilir. Nitekim bunu destekleyecek bir bilgiyi Kâtip Çelebi vermektedir. Kâtip Çelebi, Fezleke'sinde 1647 yılı olaylarını anlatırken Kandiye'nin doğusunda üç menzil uzaklıkta Kasro adlı küçük bir kalenin Osmanlılar tarafından ele geçirildiğini söylemektedir (Kâtib Çelebi, *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*, haz. Zeynep Aycibin, İstanbul 2016, c. II, s. 918, ayrıca bk. s. 1024). Ancak eldeki kaynakların konu hakkında muğlak oluşu kesin hüküm vermeyi engellemektedir.

¹⁴ BOA, MAD, nr. 3150, s. 114.

veya İnadiye'de olduğunu belirtirler¹⁵. Buna karşın diğer bazı vekayiname-lerde tophanenin yeri için *Girit ceziresindeki tophane* benzeri muğlak ifadeler bulunmaktadır¹⁶. Muhasaraya katılmış olan Evliya Çelebi ise, kuşatma öncesi gördüklerini teferruatlı bir şekilde anlatırken burada kurulan tophane hakkında da bilgi vermiştir. İnadiye Kalesi'ne gelip burayı tasvir eden Evliya Çelebi, daha sonra kalenin kuzeyine doğru yokuş aşağı bin adım mesafede bulunan tophane kârhânesinden bahseder. Açık şekilde tophanenin İnadiye Kalesi'nin dışında ve kuzeyinde yaklaşık 750-1000 metre uzaklıkta olduğunu söylemektedir¹⁷. Arşiv kayıtlarında ve Kandiye Kalesi'nin alınmasından sonra çeşitli yerlere gönderilen fetihname suretlerinde de tophanenin Kandiye Kalesi karşısında inşa edildiği zikredilmektedir¹⁸. İnadiye Kalesi'nin Kandiye Kalesi'nin güneyinde bulunduğu dikkate alınırsa Evliya Çelebi'nin tophanenin yeri için verdiği yön bilgisi, arşiv kayıtları ve fetihname suretlerindeki veriyle doğrulanmaktadır. Ayrıca daha evvel değinildiği üzere Osmanlılar İnadiye Kalesi'nde bir barut kârhânesi de kurmuşlardı. Bu barut üretim tesisini ifade etmek amacıyla muhasebe kayıtlarında bunun Kala-i Cedid içinde yani İnadiye Kalesi'nde olduğu net olarak vurgulanmaktadır¹⁹. Yani eğer tophane de İnadiye Kalesi'nde yapılmış olsaydı aynı barut kârhânesi gibi arşiv kayıtlarında zikredilmesi gerekirdi. İşte tam olarak bu farkı belirtmek için *Kandiye mukabelesindeki tophane* şeklinde bir tanım cümlesinin seçildiği görülmektedir. İlk bakışta mevcut olan bir kale içinde tophanenin bulunmasının akla daha yatkın geldiği düşünülse de Osmanlıların başka şehir kalelerinin olduğu yerlerde de bu örneğe benzer şekilde kale dışındaki uygun noktalara tophane veya baruthane binalarını konuşlandırdıkları görülmektedir. Semendire Tophanesi ile Selanik Baruthanesi bu

¹⁵ Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa Devrinde (1069-1080) Vukuatı Tarihi, (Boyraz), vr. 56a; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, (Karaçay Türkal), s. 489.

¹⁶ Bu tür ifadeler için bk. Mühürdâr Hasan Ağa, *Cevâhirü't-Tevârih*, (Yücel), s. 383, 407; *Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye*, (Adıyeke), s. 29.

¹⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. VIII, s. 179.

¹⁸ BOA, MAD, nr. 3150, s. 114, 230; Fetihname suretleri için bk. Mustafa bin Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, *Fazıl Ahmed Paşa'nın Girit Seferi ve Kandiye'nin Fethi*, 1666-1669, haz. Meltem Aydın, İstanbul 2016, s. 169; Mühürdâr Hasan Ağa, *Cevâhirü't-Tevârih*, (Yücel), s. 469; *Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye*, (Adıyeke), s. 65; *Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa Devrinde (1069-1080) Vukuatı Tarihi*, (Boyraz), vr. 79b.

¹⁹ BOA, MAD, nr. 4026, s. 55, 60, 64, 69.

açıdan emsal teşkil etmektedir²⁰. Ayrıca İnadiye Kalesi ve varoşuyla ilgili bilgilerin de yer aldığı bir çalışmada, Venedik arşivlerinde yer alan bir harita da yayınlanmış olup, bu haritada, yukarıda ifade edilenlere hemen hemen uyumlu bir şekilde İnadiye Kalesi'nin kuzey doğu tarafında bir tophane mevcuttur. Kandiy'e'nin karşısında müstakil bir bina olarak, 58 numarayla *Fonderia di Canoni* olarak kaydedilmiş tophane açıkça yer almakta, bacasından dumanların çıktığı dahi görünmektedir²¹.

II-Tophanedeki Döküm Faaliyetleri

Arşiv kayıtları, Girit adasındaki tophanenin inşasının başladığı tarihlere hemen hemen denk gelecek şekilde, özellikle İstanbul'dan Girit'e gönderilmek üzere top dökümü için gerekli malzemelerin hazırlanıp yola çıkarıldığını göstermektedir. Girit adasına gönderilecek malzemelerin de yazıldığı bir arşiv defterinde, ilk kayıt Eylül 1666 tarihli ve başlığı şöyledir: "*Girid ceziresinde dökülecek toplar için Asitâne'den hâvâle ve irsâl olunacak mühimmâtıdır*". İkinci kayıt aynı senenin Ekim ayına aittir. Burada, "*Tophâne-i amire tarafından Asitâne'den cezîre-i Girid'de dökülmesi fermân olunan toplar için tedârik ve dökücübaşı ile cezîre-i mezbûreye irsâl olunan mühimmât-ı tophanedir*" şeklinde bir başlık bulunmaktadır. Üçüncüsünde ise Kârhâne-i amire mahzeninde mevcut olup Girit'e gönderilen mühimmat kayıtlıdır. Bunlar içinde ikinci kayıttaki malzemeler daha çeşitli ve teferruatlıdır. İlk kayıttaki liste ise yazının dağılması nedeniyle tam olarak okunamamaktadır. Bu kayıtlar değerlendirildiğinde İstanbul'dan Girit'e gönderilen malzemeler şöyle özetlenebilir: Bakır, demir, kalay, top gülleleri, kundak, tekerlek, boyunduruk, metris tahtası, don yağı, tomar, Frengî tel, Frengî eğe, urgan, bıçak, el ve hızar keseri, köşe taşı keseri, testere, burgu, top egesi, matkap, tırmık, balta sapı, keser sapı, fırın taşı, çeşitli tip balta, çeşitli tip çiviler vb²². Bunlar,

²⁰ Bunlardan Semendire Tophanesi, şehir varoşunun da dışında bir yol üzerinde (Salim Aydüz, *XV ve XVI. Yüzyılda Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara 2006, s. 56), Selanik Baruthanesi ise şehrin dışında Söğütlü nehrinin yakınında bulunuyordu (Gabor Agoston, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, çev. Tanju Akad, İstanbul 2006, s. 185).

²¹ Elias Kolovos, *aynı makale*, s. 125. Girit Üniversitesi Öğretim üyesi, Elias Kolovos'a verdiği bilgiler için teşekkür ederim.

²² BOA, MAD, nr. 3150, s. 112.

şu ana kadar yapılmış çalışmalardaki top döküm malzemeleri ile kıyaslandığında aralarında büyük benzerlik görünmektedir²³. Böylece top döküm faaliyeti için gerekli hemen tüm malzemelerin hazırlanarak adaya gönderildiği ifade edilebilir. Ayrıca Girit'e çeşitli tarihlerde ümera gemileriyle sevk edilen malzemeler arasında top dökümü için gerekli mühimmatın da olduğu tespit edilmektedir. Örneğin Tophaneli Mehmed Kaptan'ın gemisiyle getirilip Kasım 1666'da adadaki Yarepetre İskelesi'ne dökülen malzemeler arasında kundak, tekerlek, tomar ve boyunduruk gibi malzemeler göze çarpmaktadır. İlaveten Uzun Halil gemisiyle 2.700, İbrahim adlı başka biri ise 2.600 top güllesi getirmiştir²⁴. Yine Ekim 1666'da bir emirle Banyaluka'dan Girit seferinde acilen ihtiyaç olan mühimmat için top güllesi ve humbara hazırlanması istenmiştir. Burada dökülmesi emredilen top güllerinin çapları da belirtilmiştir. Büyük çaplar olarak adlandırılan 24 ve 22 okkalık güller dikkat çekmektedir²⁵. Girit'teki tophanede ilk dökülen toplar arasında sekiz adet 24 ve 22 okka çapında top olduğu aşağıda belirtilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki Osmanlılar tophanede dökülecek topların çaplarını büyük bir planlamanın parçası olarak önceden belirleyerek topların dökümünden önce veya onlarla eş zamanlı olarak, atılacak güllerini de temin etmeye çalışmışlardır.

Kandiye Kalesi karşısındaki tophanenin kurulması ve adaya gönderilen malzemelerin gelmesiyle top döküm faaliyetlerine hemen başlanmıştır. İlk top dökümü 11 Aralık 1666 ile 1 Ağustos 1667 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Bunların 4'ü 24 okka, 4'ü 22 okka, 1'i 18 okka, 4'ü 16 okka, 1'i 9 okka çapında olup, ayrıca 4 adette çapı belirtilmeyen sayka topu imal edilmiştir. Toplamda ise 18 top dökülmüştür. Döküm işlemi tamamlandıktan sonra artan malzemeler listelenmiştir. Buna göre, 300 okka demir tel, 485 okka ham demir, 478 okka Mısırî keten, 43 okka bakır ve 210 kantar tunç geriye

²³ Salim Aydüz, *aynı eser*, s. 224-263; aynı yazar, "Cıgalazâde Yusuf Sinan Paşa'nın Şark Seferi İçin Tophâne-i Âmire'de Hazırlanan Toplar ve Tophâne-i Âmire'nin 1012 (1604) Yılı Gelir-Gider Muhasebesi", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, sy. 2 (1998), s. 148, 151-152; İdris Bostan, "XVI. Yüzyıl Başlarında Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Faaliyetleri", *Halil İnalçık Armağanı*, haz. Taşkın Takış-Sunay Aksoy, Ankara 2009, c. I, s. 273-274.

²⁴ BOA, MAD, nr. 3150, s. 19.

²⁵ BOA, MAD, nr. 3150, s. 113. Burada daha önce bir emir gönderildiği de belirtilmiştir.

kalmıştır²⁶. Osman Ağa'nın nazırlığında yapılan bu döküm sırasında vardiyacıların²⁷ 10.000 akçelik ücretleri için 29 Haziran 1667'de tezkire verilmiştir²⁸. Ayrıca tophane kârhânesine hizmet eden topçu ortaları ve çorbacılarından bazı kişilerin de dahil olduğu birtakım kimselerin 42.000 akçe tutarındaki hane masrafları için 16 Temmuz 1667'de hazine tezkiresi verilmiştir²⁹.

Dökülen 18 toptan sonra aralık verilmeden ikinci bir döküm faaliyetine daha girişilmiş, 2 Ağustos-11 Ekim 1667 tarihleri arasında 13 okka çapında 3 top ile 4 tane humbara atan havan topu imal edilmiştir. Bu sırada dökücübaşı Hacı Hasan'dır. Döküm sonrası artan malzemeler ise şöyledir: 150 okka don yağı, 43 okka Frengî tel, 42 okka Mısırî keten, 92 okka ham demir. Bu geriye kalan malzemeler sonraki top dökümü için mahzende kayıt altına alınmıştır³⁰.

İkinci top dökümü sırasında İstanbul'dan tekrar malzeme gönderilmiştir. Bunlar, 30.000 top Eyüp Çamuru³¹, 2.000 adet Çarşı tuğlası, 1 tane fırınlık taş, 400 sandık fırın kerpici ve Boğaz hisarındaki 40 sandık kerpiçtir. Bu malzemelerin Girit'e ulaştırılması için 3 Ekim 1667 tarihinde emir yazılmıştır³².

Üçüncü top döküm işleminden önce yukarıda zikredilenlere ilaveten İstanbul'dan adaya tekrar malzeme sevk edilmiştir. 15 Kasım 1667 tarihli emirde fırın taşları, kuşak ve Eyüp Çamuru gibi malzemeler bulunmaktadır. Yalnız yeni bina olacak fırın için 40.000 top Eyüp Çamuru gönderileceği ifadesinin yer alması dikkat çekicidir. Bu bize yapılan döküm faaliyetinden sonra zarar gören top fırınının yenilenme ihtiyacının doğduğunu ya da tophanede ilave fırınlar yapıldığını göstermektedir³³. Nitekim İstanbul'daki

²⁶ BOA, MAD, nr. 4026, s. 144. Burada topların toplamı sehven 17 olarak verilmiştir.

²⁷ Tophanede daimi çalışanlardan ayrı olarak, zaman zaman artan iş yoğunluğuna göre getirilen esirlerin idaresinden sorumlu kimselerdir (Salim Aydın, *aynı eser*, s. 184).

²⁸ BOA, MAD, nr. 4026, s. 50.

²⁹ BOA, MAD, nr. 4026, s. 56, 144.

³⁰ BOA, MAD, nr. 4026, s. 144.

³¹ Belgelerde Eyüp çamuru, Kağıthane veya Galata çamuru olarak ta anılmaktadır (Salim Aydın, *aynı eser*, s. 244).

³² BOA, MAD, nr. 4026, s. 144.

³³ BOA, MAD, nr. 4026, s. 146.

Tophane-i amire'de de devamlı yüksek sıcaklıkta ateş yakılması sebebiyle eskiyen fırın tuğlalarının sürekli yenilediği; çamurun ise daha çok top dökümü sonrası kırılan top kalıpları için kullanıldığı belirtilmektedir³⁴. Ayrıca Girit gibi payitahta uzak bir noktada yapılan bir tophanenin ihtiyacı olan çamurun bile İstanbul'dan gönderilmesi hayli ilgi çekicidir. Arşiv kayıtlarındaki bu bilgiler vekayinamelerde de geçmektedir. Fazıl Ahmed Paşa'nın mühürdarı Hasan Ağa, Girit adasında tophane için uygun olan çamur ve tuğlanın olmayışı yüzünden İstanbul'dan getirildiğini hatta Frengistan'da tophane çamurunun olmadığını söylemektedir. Öyle ki Fransız, Flenk ve Ceneviz tüccarlarının İstanbul'a geldiklerinde geceleri gizlice gemilerine Eyüp Çamuru'nu doldurup götürdükleri haber alınınca, bunun önlenmesi amacıyla veziriazamın payitahta bir ferman gönderdiğini vurgulamaktadır³⁵. Mühürdar Hasan Ağa'nın anlattığı bu olay Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir belgeyle doğrulanmaktadır³⁶.

Üçüncü top döküm süreci 30 Aralık 1667-15 Kasım 1668 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Bu sırada tophane nazırı Hacı Ebubekir Ağa'dır. Zikredilen süre zarfında 6 nöbet top dökümü yapılmıştır. 42 adet yatay yollu gülle fırlatan top ile 27 adet parabolik yollu gülle veya humbara atan havan topu dökülmüştür. Topların 3'ü 16 okka, 23'ü 14 okka, 2'si 11 okka, 14'ü 5 okkadır. Havan toplarının 15 tanesi havan-ı humbara, 12 tanesi de havan-ı barut olarak kaydedilmiştir. Artan malzemeler ise şunlardır. 70,5 kantar ham bakır, 111 okka ham demir, 12 okka Frenk çeliği, 280,5 okka demir tel, 12 okka Mısır keten, 88 okka don yağı, 3.000 okka odun kömürü, 6 adet balta,

³⁴ Salim Aydüz, *aynı eser*, s. 244-246, 255-256, 275.

³⁵ Mühürdar Hasan Ağa, *Cevâhirü't-Tevârih*, (Yücel), s. 406-407.

³⁶ Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu belgeye ilk dikkat çeken ve belgenin transkripsiyonuna eserinde yer veren kişi Uzunçarşılı olmuştur (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kapıkulu Ocakları*, c. II, Ankara 1988, s. 55). Daha sonra popüler bir tarih dergisinde bu belgenin yeniden transkripsiyonu verilmiş ve kısa bir değerlendirmesi yapılmıştır (Yasin Özkan, "Avrupalılar Kağıthane'nin Çamurunu Çalmış!", *Yedikuta: Aylık Tarih ve Kültür Dergisi*, sy. 75 (Kasım 2014), s. 70-71). Kaynaklarda başka tarihlerde de Osmanlıların ülke içerisindeki diğer tophanelere Eyüp/Kağıthane çamuru gönderdikleri görülmektedir. Örneğin 1663 Uyvar seferi sonrası Belgrad tophanesindeki fırın için İstanbul'dan gönderilen tophane malzemeleri arasında bulunmaktadır (Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, (Karaçay Türkal), s. 333).

kerpiç ve çeşitli tip çivi³⁷. Ayrıca 1668 senesinin 8 Nisan günü yapılan top dökümünde bizzat Veziriazam Fazıl Ahmed Paşa'nın da tophanede bulunduğu, dökücülere hilat giydirdiği, elbiselik çuha ve bir kese de akçe ihсан ettiği mühürdarı Hasan Ağa tarafından ifade edilmiştir. Yine aynı ay içerisinde yapılan bir döküm işlemi sırasında ise defterdar tophanede hazır bulunmuştur³⁸.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kandiye muhasarası esnasında Girit adasındaki tophanede dördüncü ve büyük çapta son döküm faaliyeti 28 Aralık 1668-20 Mayıs 1670 tarihleri arasında yine Hacı Ebubekir Ağa'nın nazırlığında gerçekleşmiş olup, 49 top dökülmüştür. Bunların 12'si 5 okka, 13'ü 7 okka, 9'u 11 okka, 7'si 14 okka ve 8'i 39 okka çapındaydı. Bu top dökümü sırasında diğer üç dökümden farklı olarak top dökümü ile beraber humbara döküldüğü de belirtilmiş ve 4 tane humbara dökülmüştür. Ayrıca artan malzemelerin listelendiği kısımda çıkıntı yapılarak bir ferman gereğince humbara dökümü için 17.091 okka daha bakır harcandığına işaret edilmişse de burada adet belirtilmemiştir³⁹. Eldeki veriler ışığında Girit adasındaki tophanede yapılan son üretim bu humbara döküm işi olmuştur.

Neticede 11 Aralık 1666 ile 20 Mayıs 1670 tarihleri arasında 31'i havan olmak üzere toplam 143 top ve 4 humbara dökülmüştür. İlâveten ferman gereğince bir miktar humbara daha dökülmüştür. Yalnız Kandiye Kalesi'nin 6 Eylül 1669'da fethedildiği dikkate alınırsa⁴⁰ tophanenin döküm işlerini Kandiye'nin alınmasından sonra da durdurmadiği ortaya çıkmaktadır. Kandiye ve adadaki diğer kalelerin ihtiyacı için top ve humbara dökümüne bir müddet daha devam edildiği tahmin edilebilir. Tüm döküm işlemleri ve dökülen topların çapları aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

³⁷ BOA, MAD, nr. 4445, s. 146.

³⁸ Mühürdar Hasan Ağa, *Cevâhirü't-Tevârih*, (Yücel), s. 382-383. Mühürdar'dan nakleden bir başka kaynak için bk. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, (Karaçay Türkal), s. 489.

³⁹ BOA, MAD, nr. 1951, s.146. Bazı arşiv belgeleri top dökümü süresince yapılan ödemeleri de tespit etmemize olanak sağlamaktadır. Örneğin tophanede çalışan ırgatlara 50.000 akçe ödeme yapılması için 18 Haziran 1669'da (BOA, İbnülemin-Askeriye (=İE.AS.), 6/541, s. 1-2), demirci Hacıoğlu'na top falyası dökümü dolayısıyla 2.000 akçe ücret ödenmesi için 2 Haziran 1669'da tezkire verilmiştir (BOA, İE.AS., 6/545, s. 1-2).

⁴⁰ Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, İstanbul 2004, s. 159.

Tablo 1. Tophane'deki Döküm Süreci

Top Döküm Sayısı	Top Dökümü Nazırı/ Dökücübaşı	Tarih Aralığı ¹	Dökülen Top Miktarı (adet)
1.	Osman Ağa	13 C.1077-10 S.1078 [11 Aralık 1666- 1 Ağustos 1667]	18
2.	Hacı Hasan [Dökücübaşı]	10 S.1078-22 R.1078 [2 Ağustos 1667- 11 Ekim 1667]	3 top+4 havan topu: 7
3.	Hacı Ebubekir Ağa	14 B.1078-10 C.1079 [30 Aralık 1667- 15 Kasım 1668]	42 top+27 havan topu: 69
4.	Hacı [Ebu]Bekir Ağa	24 B.1079-gaye-i Z./29 Z.1080 [28 Aralık 1668- 20 Mayıs 1670]	49 top+4 humbara ² + Toplam: 112 top+31 havan topu+4 humbara
Kaynak: BOA, MAD, nr. 4026, s. 144; nr. 4445, s. 146; nr. 1951, s.146.			

¹ Ağustos, burada zikredilen tarihlerin nazırların ibraz ettikleri hesapların ait oldukları görev sürelerini belirleyen göreve başlama ve bitiş tarihleri olduklarını, bu yüzden tophanenin faaliyet süresini belirleme açısından temkinli yaklaşmak gerektiğini vurgulamaktadır (Gabor Agoston, *aym eser*, s. 239).

² Dördüncü top dökümünün muhasebe kaydında ferman gereğince bir miktar daha humbara döküldüğü anlaşılmaktadır.

Tablo 2. Tophane’de Dökülen Topların Çapları¹

<i>Top/Gülle Çapı (okka)</i>	<i>Top adedi</i>	<i>Bir Topun Attığı Gülle Ağırlığı(kg)²</i>
5	26	6
7	13	9
9	1	11
11	11	14
13	3	16
14	30	17
16	7	20
18	1	22
22	4	27
24	4	29
39	8	48

III-Tophane’nin Kandiye Kuşatmasına Katkısı

Kroniklerde yer alan fetihname suretlerinde Girit adasında bir tophane kurulduğu anlatılırken bunun amacının nakli zor olan büyük toplar dökmek olduğu belirtilmiştir³. Gerçekten de bu amaca matuf olarak adadaki tophane de dökülen topların çoğunun büyük top sınıfına girdiği görülmektedir.

¹ Bu tabloda sadece arşiv kayıtlarında çapları verilen toplar listelenmiştir.

² Bu hesaplamada Agoston’un verileri dikkate alınmış olup 1 okka, 1.2288 kg olarak değerlendirilmiştir (Gabor Agoston, *aynı eser*, s. 307). Ayrıca Agoston topun çapı ile güllenin gerçek ağırlığı arasında bir miktar fark olduğuna işaret ederek bazı tablolarda hesaplamalarını ona göre yapmışsa da (Gabor Agoston, *aynı eser*, s. 300-301), kitabının genelinde bu ayrımı dikkate almadan gülle ağırlıklarını ifade etmiştir. Biz de bu tablo da gülle çaplarını ağırlığa dönüştürürken bir değişikliğe gitmedik. Dolayısıyla buradaki ağırlıklar yaklaşık değer olarak verilmiştir. Ayrıca rakamlardaki küsurat yuvarlanmıştır.

³ Mustafa bin Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, s. 169; Mühürdâr Hasan Ağa, *Cevâhîrî’-Tevârih*, (Yücel), s. 469; *Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye*, (Adıyeke), s. 65; *Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa Devrinde (1069-1080) Vukuatı Tarihi*, (Boyras), vr. 79b. Benzer ifadeler için ayrıca bk. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve*

Konuyla ilgili yapılan yetkin bir çalışmada Osmanlı topları çaplarına göre üç sınıfa ayrılmış; 1.5 okka (1.8-1.9 kg) veya daha ufak gülle atan toplar küçük, 11 okka (13.5-14 kg) ve daha ağır gülle atan toplar büyük, 1.5 okkadan ağır ama 11 okkadan daha küçük gülle atan toplar orta büyüklükte toplar olarak tasnif edilmiştir. Ayrıca bu tasnife göre İstanbul'daki Tophane-i amire ve diğer tophanelerde dökülen toplar ile bazı kalelerde mevcut topların çapları değerlendirilmiş neticede Osmanlıların çoğunlukla küçük ve orta top ürettikleri ve kullandıkları tespit edilmiştir⁴. Bu tasnife göre konu edindiğimiz tophane de yaklaşık üç buçuk yılda üretilen toplar değerlendirildiğinde tablo-2'de de görüleceği üzere, yatay yollu gülle atan toplardan çapını bilmediğimiz 4 şayka hariç, toplam 108 topun 68'i büyük⁵, 40'ı orta top sınıfındadır ve hiç küçük top üretilmemiştir. Yüzdeler olarak da bunlar sırasıyla % 63 ile % 37'ye tekabül etmektedir. Ayrıca 39 okka çapında üretilen 8 topun 50 kilograma yaklaşan gülle atıkları düşünüldüğünde bunlar özellikle dikkat çekmektedir. Aynı çalışmada tophanelerde üretilen veya kale cephanesi listelerinde bulunan toplar, yatay yollu gülle atan toplar ve havan topları olarak bir değerlendirmeye tabi tutulmuş ve sonuç olarak havan toplarının diğerlerine göre çok az üretildiği tespit edilmiştir. Örneğin 1517-19 tarihlerinde Tophane-i amire'de dökülen 673 topun sadece % 0.3'ü, Rodos'un fethinden sonra kalede sayılan 685 topun ise % 0.4'ü havandı. Ayrıca verilen diğer örneklerde genel üretime göre havan topu yüzdeleri şöyledir: % 0.3, % 1.2, % 3.4, % 5.9, % 6.6, % 14.5⁶. Kandiye mukabelesindeki tophanenin ürettiği toplam havan topu sayısı ise 31 olup, bunun toplam üretimdeki oranı % 21.7'dir. Tüm bunlar değerlendirildiğinde konu edindiğimiz tophanedeki üretimin genel üretime göre bir ayrıklık oluşturduğu anlaşılmaktadır. Uzun süre ele geçirilemeyen Kandiye Kalesi'nin muhasarasının daha da yoğunlaştırılması için fetihname suretlerinde de

Metin (1066-1116/1656-1704), haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995, s. 11; Yine adada büyük toplar döküldüğüne dair bir kayıt için bk. Fahri Oluk, *Camiü'd-Düvel, Sultan IV. Mehmet Dönemi Tercüme, Metin ve Değerlendirme*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2011, s. 99.

⁴ Gabor Agoston, *aynu eser*, s. 241 ve türlü yerler.

⁵ Yabancı kaynaklarda da Osmanlıların elinde kısmen adada dökükleri 30, 45, 60 kiloluk gülle atan devasa çaplı topların var olduğu zikredilmektedir (D'Alaquié'den nakleden, Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1623-1669)*, çev. Nilüfer Epeçli, İstanbul 2011, c. 4, s. 686).

⁶ Gabor Agoston, *aynu eser*, s. 103-105.

vurgulandığı üzere Osmanlıların kuşatmanın son devresinde büyük çapta ve istedikleri kadar top dökülebilmek gayesiyle bu tophaneyi bina ettikleri ortaya çıkmaktadır. Genel üretimden farklı olarak büyük çapta top üretmeleri, oldukça güçlü bir tahkimata sahip Kandiye'nin surlarına daha fazla zarar verme çabası olarak yorumlanabilir. Yine parabolik gülle veya humbara atan havan topu üretiminin genel üretime nazaran yüksek düzeyde olması, kale-kentin içini daha fazla ateş altına alarak müdafileri bunaltmak ve rahat hareket etmelerini engelleyerek savunma güçlerini zayıflatmak olarak değerlendirilebilir. Osmanlıların tarihlerinde daha önce görmedikleri kadar uzun ve meşakkatli bir ada seferine dönüşen Kandiye muhasarasının başarıya ulaşması için, top türü ve çaplarında olağandışı üretime geçtikleri ve bunu da hemen kale yakınında kurdukları tophane sayesinde gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır.

Tophanede dökülen toplar arasında müdafilerin kaleden attıkları güllelere uygun çapta 3 topun da bulunduğunu kronikler ifade etmektedir⁷. Arşiv kayıtları Osmanlı askerlerinin Kandiye'den atılan top güllerini topladıklarını doğrulamaktadır. Osmanlıların 21 Haziran 1668 ila 6 Eylül 1669 tarihleri arasında toplam 37.862 adet top gülləsi topladıkları, bunları çaplarına göre ayırdıkları, top güllerinden 31.872 tanesini kuşatma sırasında kullanılmak üzere topçu kethüdalarına teslim ettikleri arşiv kayıtlarıyla tespit edilmektedir⁸. Görüldüğü üzere Osmanlılar, müdafilerin attıkları güllerini toplayarak gülle ihtiyacının bir kısmını bu şekilde karşılamış oldukları gibi, adada kurdukları tophane vasıtasıyla bunları müdafilere karşı tekrar kullanmışlardır.

Tophanenin kuşatmaya bir katkısı da kuşatma süresince defalarca atış yaptıkları için falyaları aşınan topların tophanede tamirinin veya yeniden dökümünün sağlanması olmuştur. Kaynaklar bu konuya değinirken, tophanenin adada kurulmasının büyük fayda sağladığını özellikle vurgularlar⁹.

⁷ Mühürdâr Hasan Ağa, *Cevâhirü't-Tevârih*, (Yücel), s. 383; *Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa Devrinde (1069-1080) Vukuatı Tarihi*, (Boyras), vr. 56a; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, (Karaçay Türkal), s. 489; Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid*, c. I (1071-1114/1660-1703), haz. Abdülkadir Özcan vd., İstanbul 2013, s. 119.

⁸ Ayrıca bu güllerin kalenin Küllük kuşatma bölgesinde toplandığı belirtilmiştir (BOA, MAD, nr. 4445, s. 146; TT.d., nr. 799, s. 6).

⁹ Mühürdâr Hasan Ağa, *Cevâhirü't-Tevârih*, (Yücel), s. 407; Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. VIII, s. 190.

IV-Girit Adası'nda Kurulan Tophane Nasıl Değerlendirilmelidir?

Osmanlılar kuruluş yıllarından itibaren kuşattıkları kalelerin yakınlarında kurdukları seyyar tophaneler vasıtasıyla top dökmüşlerdir. 1438'de Mora'daki Germehisar, 1440'da Semendire, 1448, 1474 ve 1478'de Akçahisar, 1453'de İstanbul, 1458'de Korint, 1463'de Yayçe ve Boboçça, 1477'de İnebahtı muhasaralarında kale önünde seyyar top dökümü gerçekleştirmişlerdir¹⁰. Kandiye kuşatması sırasında kale yakınında yapılan top döküm işlemleri de zikredilen bu Osmanlı seyyar top döküm geleneği içerisinde ele alınabilir. Hatta bu geleneğin ileri tarihli örneklerinden biri olarak görülebilir. Ayrıca bu durumu destekleyen bir husus daha vardır. Osmanlı tophaneleri üzerine yapılan bir çalışmada Osmanlıların imparatorluk içinde bulunan tophanelerden sadece İstanbul'daki büyük tophane, amire sıfatını ekleyerek Tophane-i amire şeklinde adlandırdıkları belirtilmektedir¹¹. Kandiye karşısında yapılan tophane için bazı arşiv kayıtlarında burası da Tophane-i amire olarak anılmaktadır. Tophanenin yukarıda verilen kuruluş muhasebesinin başlığında bu açık bir şekilde görülmektedir. Yine bir başka kayıтта Girit ceziresinde vaki Tophane-i amire mühimmatı için Asitane-i Saadet'den gemilere yüklenip Yarepetre'ye dahil olan eşyadan bahsedilmesi¹² benzeri bir örnek oluşturmaktadır. Bu kayıtlar Osmanlıların Girit'te Kandiye kuşatmasına destek olmak amacıyla kurdukları tophaneyi, aslında İstanbul'daki Tophane-i amire'nin bir parçası olarak gördüklerini düşündürmekte ve buranın Tophane-i amire'ye bağlı seyyar bir top dökümhanesi olarak ele alınmasını kuvvetlendirmektedir. Buna karşın bazı kayıtlarda burası "Tophane-i Ordu-yu Hümayun" veya "Tophane-i Cezire-i Girit" olarak isimlendirilmektedir¹³. Ayrıca tam teşekküllü bir top kârhanesinin tesis edilmiş olması, oldukça yüksek sayıda topun üretilmesi ve şu an için tespit edebildiğimiz kadarıyla, bu tophanenin yaklaşık üç buçuk yıl hizmette kalması, buranın Osmanlı'nın diğer bazı şehirlerindeki taşra tophanelerine benzer şekilde müstakil bir tophane

¹⁰ Salim Aydüz, *aynı eser*, s. 43-49.

¹¹ Salim Aydüz, *aynı eser*, s. 38-39.

¹² BOA, MAD, nr. 4445, s. 145.

¹³ BOA, MAD, nr. 4026, s. 56, 60, 144; BOA, MAD, nr. 1951, s. 146; BOA, MAD, nr. 4445, s. 144, 146.

olarak değerlendirilmesini de gerektirebilir. Eğer ileri tarihlerde de top dökümü yapıldığına dair kayıt bulunabilirse, o zaman buranın müstakil bir tophane olarak değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. Neticede burada kurulan tophanenin, ifade edilen kendine has özellikleri nedeniyle farklı şekillerde değerlendirilebileceği söylenebilir.

S o n u ç

1645 yılında başlayan Girit seferi sırasında uzayan Kandiye kuşatması yüzünden, Osmanlılar, muhasarayı yoğunlaştıracak yeni bazı arayışlara girdiler. Kandiye'nin yanına bir kale inşa ettikleri gibi, burada ve Hanya'da barut kârhâneleri de kurdular. 1666 senesinin sonbaharına gelindiğinde ise Kandiye Kalesi'nin karşısında bir tophane inşa ettiler. Osmanlıların kuruluş dönemlerinden beri muhasara altına aldıkları kalelerin yakınlarında seyyar top dökümü gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Burada zikredilen tophane ise yaklaşık üç buçuk yıl faal vaziyette kalmış müstakil bir tophane veya Tophane-i amire'nin bir parçası olan seyyar top dökümhanesi olarak değerlendirilebilir.

Bu tophanede 1666-1670 tarihleri arasında vuku bulan dört döküm işleminde, 31'i havan olmak üzere toplam 143 top ve 4 humbara dökülmüştür. Ayrıca bir miktar humbara daha döküldüğü anlaşılmaktadır. Dökülen topların çap bilgileri verilen 108 tanesinin % 63'ü büyük, %37'si orta top sınıfındadır. Top dökümleri öncesi ve süresince düzenli olarak İstanbul başta olmak üzere farklı yerlerden gerek duyulan malzemeler gönderilmiştir. Ayrıca müdafilerin attıkları güllelere uygun toplar da döküldüğü gibi; kuşatma esnasında falyaları dökülen toplar da yine bu tophanede tamir edilmiş veya yeniden dökülmüştür. Bütün bunlar veziriazam Fazıl Ahmed Paşa komutasındaki Kandiye muhasarasının son devresinde yapılan büyük stratejinin bir parçası olarak uygulanmıştır. Diğer uygulamalar ve taktikler de göz önüne alındığında Kandiye'nin fethedilmesinde burada kurulan tophanenin de payı olduğu rahatlıkla söylenebilir.

KAYNAKÇA

I-Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

İbnülemin-Askeriye (İE.AS.): nr. 6/541, 6/545.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD): nr. 1951, 3150, 4026, 4445.

Tapu Tahrir Defteri (TT.d.): nr. 799.

II-Kronikler ve İnceleme Eserleri

ADIYEKE, Nuri, *Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1988.

AGOSTON, Gabor, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, çev. Tanju Akad, İstanbul 2006.

AYDÜZ, Salim, "Cıgalazâde Yusuf Sinan Paşa'nın Şark Seferi İçin Tophâne-i Âmire'de Hazırlanan Toplar ve Tophâne-i Âmire'nin 1012 (1604) Yılı Gelir-Gider Muhasebesi", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, sy. 2 (1998), s. 139-172.

AYDÜZ, Salim, *XV ve XVI. Yüzyılda Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara 2006.

BOSTAN İdris, "Kuyûd-ı Mühimmât Defterlerinin Osmanlı Teşkilât Tarihi Bakımından Önemi", *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri (30-31 Mayıs 1994)*, İstanbul 1995, s. 143-163.

BOSTAN, İdris, "XVI. Yüzyıl Başlarında Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Faaliyetleri", *Halil İnalçık Armağanı*, haz. Taşkın Takış-Sunay Aksoy, Ankara 2009, c. I, s. 249-280.

BOYRAZ, Arslan, *Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa Devrinde (1069-1080) Vukuatı Tarihi, Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2002.

DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA, *Zübde-i Vekayîât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995.

- EVLİYA ÇELEBİ B. DERVİŞ MEHEMMED ZİLLÎ, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 8. Kitap: *Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff, İstanbul 2003.
- GÖGER, Veysel, “Taş Yasdanup Toprak Döşenenler: Kandiye Kuşatması Örneğinde Osmanlı Askerlerinin Metristeki Mücadele ve Yaşamı (1667-1669)”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, yayınlanacak makale.
- GÖGER, Veysel, *16. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları (Strateji, Taktik, Kuşatma Aşamaları ve Teknolojisi)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014.
- GÜLSOY, Ersin, “Girit Seferi ve Sonrasındaki Politik Gelişmeler”, *Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi*, ed. İdris Bostan-Salih Özbaran, İstanbul 2009, c. 1, s. 255-267.
- GÜLSOY, Ersin, “Kandiye”, *DİA*, c. 24, s. 303-305.
- GÜLSOY, Ersin, *Girit’in Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, İstanbul 2004.
- KÂTİB ÇELEBİ, *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*, c. II, haz. Zeynep Aycibin, İstanbul 2016.
- KOLOVOS, Elias, “A Town For the Besiegers: Social Life and Marriagein Ottoman Candia Outside Candia (1650-1669)”, *The Eastern Mediterranean Under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840 (Halcyon Days in Crete VI A Symposium Held in Rethymno 13-15 January 2006)*, ed. Antonis Anastasopoulos, Rethymno 2008, s. 103-175.
- MUSTAFA BİN MUSA, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye, Fazıl Ahmed Paşa’nın Girit Seferi ve Kandiye’nin Fethi, 1666-1669*, haz. Meltem Aydın, İstanbul 2016.
- OLUK, Fahri, *Camiü’l-Düvel, Sultan IV. Mehmet Dönemi Tercüme, Metin ve Değerlendirme*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2011.
- ÖZKAN, Yasin, “Avrupalılar Kağıthane’nin Çamurunu Çalmış!”, *Yedikuta: Aylık Tarih ve Kültür Dergisi*, sy. 75 (Kasım 2014), s. 70-71.
- RÂŞİD MEHMED EFENDİ, *Târih-i Râşid*, c. I (1071-1114/1660-1703), haz. Abdülkadir Özcan vd., İstanbul 2013.
- TÜRKAL, Nazire Karaçay, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106/1654-7 Şubat 1695) (Tahlil ve Metin)*, Basılmamış Doktora

Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kapukulu Ocakları*, c. II, Ankara 1988.

YÜCEL, Abubekir Sıddık, *Mühürdâr Hasan Ağa'nın Cevâhirü't-Tevârih'i*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1996.

ZİNKEİSEN, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1623-1669)*, çev. Nilüfer Epçeli, c. 4, İstanbul 2011.

“TOPHANE (ARSENAL) BUILT BY THE OTTOMANS IN THE ISLAND OF CRETE
DURING THE SIEGE OF CANDIA (1666-1670)”

Abstract

The conquest of the Crete island by the Ottomans took place in a very long period; The campaign started in 1645 continued until September 1669. While Canea and Rethymnon from the three major fortress towns of the island were seized in the first years of the campaign, Candia (Heraklion) could be seized after a long siege. It seems that the Ottoman government gradually intensified the siege to receive the Candia in this extended siege process. In addition to increasing the number of logistic support and soldiers, new production facilities were established in the island for the supply of materials and weapons such as gunpowder and guns.

In this study, Tophane (Arsenal) built by the Ottomans opposite the Candia fortress during the siege was researched. The tophane was established at the south of the fortress between October and December 1666. From the years between 1666 and 1670, a total of 143 guns, 31 of which were mortars, and 4 humbara (bombs) were produced. It is also understood that some more humbaras were produced in accordance with the imperial order. This tophane, in which mostly big guns were produced, played an significant role in the conquest of Candia.

Keywords

Ottoman Empire, Conquest of Crete, Siege of Candia, Tophane (Arsenal).